

Л.М. Ганущак-Єфіменко

ФОРМУВАННЯ ПРОМИСЛОВИХ КЛАСТЕРІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

У статті викладено результати досліджень у сфері розвитку інноваційної діяльності кластера. Проаналізовано міжнародний досвід регіональної складової інноваційного розвитку, визначено негативні чинники в українській економіці, подолання яких дозволить збільшити випуск інноваційної та високотехнологічної продукції, запропоновано комплекс заходів з активізації інноваційних процесів регіону за рахунок кластерного підходу.

Ключові слова: інновація, інноваційний розвиток, інноваційні процеси, кластерний підхід, кластер.

Літ. 10.

Л.М. Ганущак-Єфіменко

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННЫХ КЛАСТЕРОВ КАК ЭФФЕКТИВНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА

В статье изложены результаты исследований в сфере развития инновационной деятельности кластера. Проанализирован международный опыт региональной составляющей инновационного развития, определены негативные факторы в украинской экономике, преодоление которых позволит увеличить выпуск инновационной и высокотехнологической продукции, предложен комплекс мероприятий по активизации инновационных процессов региона за счет кластерного подхода.

Ключевые слова: инновация, инновационное развитие, инновационные процессы, кластерный подход, кластер.

L.M. Ganushchak-Yefimenko

INDUSTRIAL CLUSTERS FORMATION AS AN EFFICIENT DIRECTION OF A REGION'S ECONOMY DEVELOPMENT

The article presents the results of the research in the field of the innovative activity development within a cluster. Foreign experience concerning the regional constituent of the innovative development is analyzed; the article determines the negative factors in the Ukrainian economy, overcoming of which would allow to increase the volumes of the innovative and high-tech production; the complex of actions for activation of the innovative processes within a region by means of the cluster approach is offered.

Keywords: an innovation; innovative development; innovative processes; cluster approach; a cluster.

Постановка проблеми. Сучасні стратегічні й тактичні завдання України, намагання інтегруватися до європейського співтовариства роблять економічне зростання за рахунок наукових здобутків та їх технологічного застосування однією з найактуальніших проблем сьогодення.

Проте інноваційні процеси стримуються цілою низкою організаційних, фінансових і правових чинників, а сама українська економіка продовжує базуватись на сировинному та низькотехнологічному устрої. Тривала економічна криза, тягар соціально-економічних проблем – ці реалії сучасного українського життя неможливо подолати без активізації інноваційної діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Інновації забезпечують розширення пропозиції для ринку, зростання якості продуктів і послуг промислових підприємств, досягнення високої продуктивності, реалізації стратегічних планів підприємств і сприяють підвищенню кваліфікаційного рівня кадрів. Однією з основних причин гальмування процесу формування й реалізації інноваційної моделі економічного розвитку в Україні є нерозвиненість системного функціонування наукової та інноваційної сфери на регіональному рівні. В сучасних умовах, при зростанні мобільності людей, фінансів, виробничих потужностей, особливо у межах Європейського Союзу, необхідні не лише передові технології та виробництва, але насамперед регіони, готові забезпечити їхню діяльність. Зсув акцентів інноваційного розвитку на регіональний рівень став кроком на шляху подолання історичної спеціалізації регіонів, що не завжди сприяє сталому розвитку через зависокі ризики зміни кон'юнктури або кризи.

Аналіз останніх досліджень. Можливості кластерного підходу яскраво демонструє зарубіжний досвід. Мережева кластерна модель включає автономні та, що важливо, взаємозамінні ланки – виробничі комплекси і підприємства, які на основі кооперації утворюють виробничий кластер. Ці регіони не мають жорсткої спеціалізації і здатні до інновацій та галузевої гнучкості. Саме їх називають основою сталого розвитку і конкурентоспроможності країни.

Поширеність кластерних стратегій вельми нерівномірна між країнами; різна і практика їх реалізації, не завжди використовуються одні і ті ж поняття, але більшість країн Європи виробила для себе ту або іншу кластерну стратегію. Така стратегія існує в Данії, Нідерландах, Бельгії, Канаді.

Франція й Італія можуть слугувати прикладами країн, де здавна практикується своєрідна кластерна стратегія, хоч і під іншою назвою. В Італії надзвичайно високою є концентрація індустріальних округів. Ніхто не знає, скільки цих округів існує, бо вони постійно формуються. Італійці створили свою модель мережевої системи. Наприклад, у Ломбардії працює система підтримки між кластерами, де вивчаються інноваційні, коопераційні, організаційні зв'язки. Австрія за десятиріччя також створила 100% інноваційну економіку на базі кластерів. Тут спочатку вивчили всі патентні можливості кожного регіону, всіх 9 земель, а вже потім почала створювати кластери. Перший кластер був створений у сфері обробки деревини. Зараз в Австрії лише автомобільних кластерів чотири. Навіть створено кластер дизельних двигунів, які зараз використовують не лише в Європі, але й у США [6, 39].

Розробка оптимальної моделі промислового кластера для України – це здебільшого розробка і реалізація заходів підтримки регіональних інноваційних малих підприємств, здатних генерувати ідеї і на тих або інших умовах пропонувати підприємствам (інвесторам)-лідерам не тільки свою продукцію, виготовлену за західними зразками, але й свої інноваційні розробки.

Невирішені частини проблеми. На відміну від розвинутих країн, в Україні не створено національну інноваційну систему, а негативні тенденції зниження інноваційної активності підприємств разом зі скороченням наукового сектору стримують процеси економічного зростання та ставлять під загрозу подальший прогресивний розвиток як регіонів, так і всієї держави.

Міжнародна практика свідчить, якщо у ВВП країни частка інноваційної продукції складає менше 20%, то національна продукція втрачає конкурентоспроможність. Так, середньоевропейський показник складає 25–35%, у Китаї сягнув 40%. В Україні зростання ВВП на основі нових технологій складає лише 0,7% [3, 131].

Сьогодні в Україні спостерігається існування низки негативних явищ, подолання яких дозволило б реальному секторові збільшити випуск інноваційної та високотехнологічної продукції:

- інноваційна активність підприємств України перебуває на вкрай низькому рівні;
- розвитку інноваційної діяльності українських підприємств перешкоджають фінансові чинники;
- до сьогоднішнього часу несформовані пріоритети регіонального інноваційного розвитку та відсутні механізми інтеграції регіональних галузевих програм до національної інноваційної системи;
- стримує інновації відсутність можливості кооперування між підприємствами і науковими організаціями;
- гальмує регіональний інноваційний розвиток нерозвиненість інноваційної інфраструктури;
- занижкі темпи інноваційного розвитку за рахунок кластерів;
- існування проблем кадрового характеру.

Метою дослідження є узагальнення та розвиток методичних основ, обґрунтування положень і практичних засад управління інноваційним розвитком підприємств об'єднаних у кластер на регіональному рівні. Процес поширення інновацій від централізованого має перейти до локального, коли окремі регіони, завдяки локальним інноваційним процесам, перетворюються на точки інноваційного зростання національної економіки.

Основні результати дослідження. Світовий досвід доводить, що саме активізація використання інновацій регіонами країни дозволяє досягти високої технологічної незалежності компаній, забезпечує зростання їхньої ефективності і конкурентоспроможності, що сприяє економічному розвитку як на регіональному, так і на національному рівні, та дозволяє досягти істотного підвищення доходів та якості життя населення.

На позитивний поступ країни в контексті розвитку інновацій, попри складність ситуації, можуть вплинути два незаперечні чинники:

- 1) існування досвіду та національних традицій здійснення великих науково-технічних проектів і наявність численних носіїв відповідного знання;
- 2) наявна всеохоплююча промислова інфраструктура в регіонах, що може стати підґрунтям майбутніх інноваційних кластерів.

Усвідомлення потенціалу цих чинників має започаткувати роботу, спрямовану на посилення ролі регіонів в акумулюванні внутрішніх ресурсів країни та оновленні української економіки. Втім, міжнародна практика свідчить, що жодний вдалий приклад регіональних інновацій неможливий без відповідної державної підтримки на місцевому, регіональному та загальнонаціональному рівнях.

Тому все більш актуальним є створення цілісних виробничо-інтегрованих систем, якими є промислові кластери. Кластер – група компаній та організацій, які географічно наближені та інтеграційно взаємодіють між собою, а також функціонують у певній галузевій (багатогалузевій) сфері і взаємодоповнюють один одного. Це, наприклад, взаємодія в галузі комп'ютерної техніки й інформаційних технологій у Силіконовій долині в США, в галузі зв'язку і телекомунікацій в Хельсінкі (Фінляндія), аерокосмічної промисловості в Московському регіоні РФ [5].

Повністю кластеризована скандинавська промисловість. У США підприємства кластера знаходяться в одному регіоні і максимально використовують його природний, кадровий інноваційний і інтеграційний потенціал. За такою моделлю виробництва працює більше половини підприємств. Як правило, продукція кластерів орієнтована на експорт. Країни Європейського Союзу застосовують шотландську модель кластера, при якій ядром такого спільного виробництва стає велике підприємство, що об'єднує навколо себе невеликі фірми. Існує також італійська модель – на основі більш гнучкої і рівноправної співпраці підприємств малого, середнього і великого бізнесу. Фахівці вважають, що для країн з перехідною економікою найбільше підходить саме така форма кластерної організації виробництва. Жодна країна не може бути конкурентоспроможною у всіх сферах. У розвинених країнах міжнародна конкурентоспроможність спочатку знаходилася і зміцнювалася в межах окремих кластерів [3, 319].

Конкурентоспроможність Швеції в целюлозно-паперовому секторі розповсюджується на обладнання у сфері деревообробки і виробництва паперу, конвейерних ліній і деяких суміжних галузей. Данія розробила специфічні промислові технології для агробізнесу і харчової промисловості. Подібним чином німецькі машинобудівники виграють від наявності в Німеччині високорозвиненого виробництва компонентів для цих галузей. В Італії спеціальні кластери сформувалися в промислових районах, в яких склалися галузеві комбінації: металообробка – ріжучий інструмент, мода – дизайн, шкіра – взуття, деревообробка – меблі [5]. Американське ноу-хау в секторі виробництва споживчих товарів забезпечило лідерство країни в сільському господарстві, виробництві упаковки поряд з успіхами у сфері реклами і фінансовому секторі. Японська потужність у секторі побутової електроніки дозволила успішно розвивати виробництво чипів пам'яті і мікросхем, в той час як США зберігали лідерство у виготовленні логічних мікрокомпонентів, які використовуються в комп'ютерах, телекомунікаційному обладнанні і військовій електроніці [6, 123].

Перший кластер в Угорщині створений у західній Паннонії. Це був автомобільний кластер, який використав можливість співпраці з 15 європейськими кластерами. Зараз в західній Паннонії працюють 5 кластерів. Всі кластери Угорщини – інноваційні. Польща теж швидко пішла цим шляхом. Спочатку вона провела адміністративно-територіальну реформу, створивши 15 воєводств, в кожному з яких існують різні можливості для того, щоб створювати свої інноваційні системи. Наприклад, у Гданську працює кластер, який займається біотехнологіями, комп'ютеризацією, електронікою та телекомунікація-

ми. У кластері беруть участь близько 60 компаній. У Росії існує декілька спонтанних кластерів, утворених навколо ключових галузей промисловості — хімічної, нафтогазової, автомобілебудування, металургії, машинобудування і суднобудування [6, 67].

В Україні досвід створення і розвитку кластерів також існує, хоча називати його особливо вдалим, мабуть, поки що не варто. Кластерні технології застосували спочатку на Хмельниччині, а трохи згодом на Івано-Франківщині. На Хмельниччині така модель впроваджується досить успішно, вже діють чотири кластери: будівельний та швейний у Хмельницькому, туристичний і харчовий — у Кам'янці-Подільському. Наприклад, швейний кластер об'єднує не лише швейні підприємства, а й середні навчальні заклади відповідного напрямку та університет. Успішно діє кластер сільського туризму «Оберіг». Зараз він об'єднує 6 тис. працівників. Це перший подібний кластер сільського туризму в Україні.

На відміну від звичайних форм коопераційно-господарської взаємодії малого, середнього і великого бізнесу, кластерні системи мають свої особливості. Наприклад, обов'язковим є наявність великого підприємства-лідера, яке визначає довготривалу господарську, інноваційну та інші стратегії всієї системи.

Певні праобразы сучасних промислових кластерів існували в нашій країні ще й за радянських часів. Варто лише пригадати створення науково-виробничих об'єднань, географічно локалізованих і взаємопов'язаних компаній — постачальників, виробників, сервісних, наукових і проектних організацій. Перехід економіки до принципів ринкового господарювання спричинив руйнування колишньої системи таких об'єднань, почався процес відокремлення підприємств у самостійні господарюючі суб'єкти. Як показує практика, за ринкових взаємовідносин між контрагентами, та ще й враховуючи недостатнє завантаження потужностей, відсутність державного замовлення і фінансування подібна практика стала малоефективною. Тривалий час існувала така тактика, коли підприємства прагнули знижувати витрати і ліквідувати непрофільні види діяльності й активи, не враховуючи те, що такі непрофільні види діяльності можуть мати істотний ринковий потенціал і бути ефективно використані як самостійні господарюючі суб'єкти. Існує і зворотнє бачення ситуації — багато холдингів і конгломератів відчувають необхідність нарощувати конкурентні переваги бізнес-системи, відчуваючи дефіцит нових ідей, нових продуктів, нових технологій. Керівники таких компаній, розуміючи короткотерміновість життєвого циклу своїх продуктів, відчуваючи загострення конкурентної боротьби і жорсткі цінові війни, готові піти на започаткування підрозділів і підприємств, яке відповідають за створення нових конкурентних переваг. У той же час вони розуміють високі ризики таких дій і побоюються вкладати істотні кошти без явних і зрозумілих результатів.

Реструктуризація великих промислових підприємств шляхом перетворення їх на кластери з окремих підприємств, які надають послуги або виробляють продукцію для своїх колишніх колег, стала вельми популярною наприкінці минулого століття. Така реструктуризація проводилася під лозунгом позбавлення від непрофільних активів, що, з урахуванням натуральних господарств, які бурхливо розрослися при промислових підприємствах, виглядало вельми

виправдано. Проте для багатьох організація такої співпраці — зовсім непроста справа.

Малі фірми, як правило, процвітають за рахунок індивідуалізму та запевнятихості. Тісна співпраця з конкурентами, постачальниками або клієнтами для них може здатися реальною загрозою. Ось чому в таких підприємствах співпраця, безсумнівно, вимагає більш високого рівня стратегічного мислення керівників, ніж звичайно. Малим фірмам доводиться вирішувати, до якої міри вони готові йти на тривалу тісну співпрацю, які знання їм треба мати і вносити зі свого боку, а які вони хотіли б притримати. Все це вимагає високого рівня внутрішньої організації. З одного боку, співпраця стає все більш необхідною, але з іншого — може призвести до втрати якщо не формальної самостійності, то здатності до проведення самостійної лінії поведінки на ринку, самостійного освоєння нових продуктів (послуг), нових технологій. Тут можуть допомогти лише справді ефективні кластерні стратегії.

Розвиток механізмів інтеграції підприємств, передусім у промисловості, є сьогодні вимогою часу і ринку. Особливо перспективним, за оцінкою фахівців, є механізм взаємодії малого і великого бізнесу через застосування кластерних технологій. Значні ресурси для розвитку української економіки існують у сфері взаємодії малого і великого бізнесу. Великі підприємства володіють могутніми основними фондами, більш сучасним обладнанням, значними виробничими площами і в деяких випадках можуть бути замовниками для малих підприємств у сфері виробництва, торгівлі і послуг. Однак сьогодні взаємодія малого і великого бізнесу перебуває в зачатковій стадії, розвивається суперечливо, стихійно і не дозволяє в повній мірі використати взаємний потенціал для спільного розвитку. Часто виникають ситуації, коли представники великого бізнесу використовують домінуюче становище на ринку, не враховуючи інтересів малих підприємств, не завжди виступають як добросовісні партнери при взаєморозрахунках і операціях. При цьому малі підприємства на практиці не володіють реальними можливостями для захисту своїх прав. Зрозуміло, що невеликі структури більш гнучкі, менш бюрократизовані, легше йдуть на контакт з ринком, краще задовольняють запити споживача. Багато таких компаній утворюють класичний ланцюжок постачання на основі кластерної взаємодії. Такі компанії в сучасній практиці, як правило, організуються у вертикально-інтегровані холдинги згідно з технологічним ланцюжком.

У моделі кластерної організації найбільш повно враховані форми конкуренції, що змінюються, і головні джерела конкурентних переваг. Кластерний підхід дозволяє реалізувати найбільш важливі взаємозв'язки у технологіях, навичках, інформації, маркетингу і споживчих запитах, які характерні для цілого комплексу фірм і галузей. Ці взаємозв'язки впливають визначальним чином на спрямованість і темпи інновацій, а також на конкурентоспроможність кінцевої продукції.

Не випадково в багатьох країнах кластерний аналіз став активно використовуватися при формуванні і здійсненні національної промислової політики. Кластерний підхід дозволяє підвищити ефективність взаємодії приватного сектору, держави, торговельних асоціацій, дослідницьких і освітніх установ в інноваційному процесі.

Висновки і пропозиції. В сучасних умовах кластери стали частиною більш широкої концептуальної рамки, яка допомагає зрозуміти рушійні сили регіональної та національної конкурентоспроможності. Застосування кластерного підходу дозволяє зберегти та зміцнити єдиний економічний простір території регіону за допомогою комплексного розвитку інноваційно-орієнтованих кластерів; максимально наблизити виробництва до ресурсів і місць споживання готової продукції; рівномірно розмістити виробництво по території країни задля вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів; зміцнити конкурентоспроможність та обороноздатність країни. Кластери стимулюють не тільки розвиток кластерних полюсів зростання, але й тих підприємств, без яких неможливий ефективний розвиток економіки в цілому. Переважання в економіці кластерів, а не ізольованих фірм і галузей виявляє важливість розуміння природи конкуренції та ролі географічного розташування для конкурентних переваг.

Розглядаючи інвестиційну привабливість регіонів, слід підкреслити, що саме завдяки створенню кластерів підприємства стануть потенційно привабливими для вітчизняних та іноземних інвесторів. Кластеризація регіонів сприятиме розвитку спеціалізації, покращенню якості виробництва, залученню резервів, зменшенню витрат виробництва та максимізації загального економічного ефекту.

Створення кластерів в Україні є одним з пріоритетних напрямів розвитку національної економіки. Кластеризація здійснить істотний вплив на загальну економічну політику держави, дозволить спрямувати політику в напрямках підтримки науки і технологій, освіти і професійної підготовки, розвитку інновацій та інвестицій, сприяння експорту, залучення іноземних інвестицій.

Таким чином, на сьогоднішній день застосування кластерного підходу в Україні є необхідною умовою для виходу з економічної кризи, відродження вітчизняного виробництва, підвищення ефективності інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів, досягнення високого рівня економічного зростання та конкурентоспроможності.

Для активізації інноваційних процесів кластерів за рахунок потенціалу регіонів України доцільно:

- на національному рівні розробити та впровадити регіональні інноваційні програми, які є комплексом взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на розв'язання важливих проблем інноваційного розвитку кожного регіону, окремих його галузей та територіальних громад;

- визначити джерела фінансування створення та функціонування інноваційних систем регіонів;

- організувати систему прямих зв'язків науки і промисловості;

- активізувати створення в регіонах інноваційної інфраструктури, що сприятиме розвитку трансферу технологій на території областей, визначить підходи до підтримки інноваційного підприємництва, забезпечить реалізацію кластерного підходу до розвитку інноваційного бізнесу;

- активізувати створення сучасних соціально-інтеграційних систем, в т.ч. їх найефективнішої форми — промислово-інноваційних кластерів, формуванню яких сприятимуть інноваційні центри та бізнес-інкубатори. Інноваційний

кластер має об'єднувати промислові підприємства, наукові та дослідні установи, інноваційні фонди, венчурні підприємства, біржі праці, фінансові та страхові компанії регіону. Кластеризація сприятиме зростанню якісних параметрів виробництва, розвитку малого підприємництва та збільшенню зайнятості населення;

- створити регіональні системи реєстрації (патентування) результатів науково-технічних досліджень і системи повного або часткового продажу прав на винаходи, що уможливить формування ринку патентних послуг;

- забезпечити функціонування регіональної мережі інноваційного консалтингу, що дозволить сформувати цілісну систему інформаційного забезпечення розвитку інноваційної діяльності.

Реалізація вищезазначених заходів дозволить:

- забезпечити перехід економіки регіонів до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку;

- здійснити реструктуризацію та диверсифікацію виробництва;

- підвищити конкурентоспроможність економіки та ефективність державного управління інноваційною діяльністю;

- збільшити частку високотехнологічної та наукоємної продукції;

- створити нові робочі місця, активізувати інноваційне підприємництво;

- забезпечити приток інвестицій у сферу впровадження наукових розробок та розвиток ринку інноваційних продуктів;

- забезпечити вільний доступ бізнесу та науки до інформації в галузі останніх наукових розробок.

1. Василенко В.А., Мельник І.Е. Стратегии и инновации в системе менеджмента: Учеб. пособие. – М.: МГИУ, 2001. – 418 с.

2. Василенко В.О. Теорія та практика розробки управлінських рішень: Навч. пособие. – К.: ЦУЛ, 2002. – 420 с.

3. Портер М. Международная конкуренция. – М.: Международные отношения, 1993. – 580 с.

4. Портер М.Е. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2005. – 608 с.

5. Посібник з кластерного розвитку // www.sme.ukraine-inform.org.ua.

6. Burgelman R.A., Maidique M.A. Strategic Management of Technology and Innovation. – Homewood, Illinois. IRWIN, 2004.

7. Devlin G., Bleackley M. Strategic Alliances – Guidelines for Success // Long Range Planning.– 1988.– Vol. 21, N5. – P. 18–23.

8. Dussauge P., Garrette B., Mitchell W. Learning from Competing Partners: Outcomes and Durations of Scale and Link Alliances in Europe, North America and Asia // Strategic Management Journal.– 2000.– Vol. 21, N2. – P. 99–103.

9. Feldman V.P., Audretsch D.B. Innovation in Cities: Science-based Diversity // Specialization and Localized Competition, European Economic Review.– 1999.– N43. – P. 409–429.

10. Porter M.E. Clusters and the New Economics of Competition // Harvard Business Review.– 1998.– November–December. – P. 77–90.

Стаття надійшла до редакції 3.09.2009.